

ІВ. ФРАНКО — ДОСЛІДНИК АНГЛІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Студії і переклади з англійської літератури посідають значне місце в спадщині Франка—критика та перекладача зарубіжних літератур. Правда, про таких письменників, як Діккенс і Теккереї, Ів. Франко тільки згадує, вірніше, посилається на їх творчість, характеризуючи поворот зарубіжних літератур до реалізму¹.

Безумовно, найбільший інтерес являють статті Ів. Франка і принагідні висловлювання, що відносяться до творчості таких видатних англійських письменників, як Шекспір, Мільтон, Шеллі та Байрон. Особливо захоплює Ів. Франка великий знавець людської психології та геніальний творець людських характерів — Вільям Шекспір. Найбільш ґрунтовно своє розуміння творчості англійського реаліста Ів. Франко висловив в передмові до кулішевих перекладів Шекспіра. Але цим далеко не обмежується спадщина Франка-шекспіролога².

Не все в спадщині Франка-шекспіролога може зараз нас задовольнити. Виходячи з надбань і досягнень радянського шекспірознавства, можна й треба критично поставитись до цієї частини спадщини Ів. Франка. Але розуміння недоліків в оцінці Франком деяких творів Шекспіра та його світогляду в цілому, що пояснюється загальним станом шекспірознавства в ті часи, і українського особливо, не може ні в якій мірі применшити величезної ролі Ів. Франка як полум'яного пропагандиста творчості Шекспіра і як засновника шекспірознавства на Україні.

¹ Напр., Ів. Франко, т. XVII, стор. 10 і інші.

² Див. «Нове видання Шекспіра», ж. «Kurjer Lwowski», 1894, № 291—293; Shakespeare bei den Ruthenen (Шекспір у русинів) «Die Zeit», 1903, № 446; Передмова до власного перекладу «Купець Венецький», «Літературна спадщина», К., 1956 р. Окремі висловлювання про Шекспіра див. «Література, її завдання та найважливіші ціхи», передмова до «Фауста» Гете; стаття «Не в свої сани не садись», передмова до IV тома «Першого повного і критичного видання писань Юрія Федьковича», Львів, 1902; Історичне та літературне значення Пушкінової драми «Борис Годунов» і інші.

У франкознавчій науці на тему Ів. Франко-шекспіролог написано ще зовсім мало, є тільки невеличкі статті оглядового характеру³.

Шекспір — як великий реаліст в розумінні Ів. Франка мав велике значення не тільки для англійського народу і його літератури, але й для народів інших країн.

Ів. Франко вважав і порівнював значення Шекспіра для англійського народу і з значенням Шевченка для українського народу⁴ і, бажаючи підкреслити реалізм п'єс О. М. Островського та його глибоке знання життя, називав Островського «Шекспіром російського купецтва»⁵.

Творчість Шекспіра Ів. Франко вважав великою школою реалізму, а тому завжди наполягав на тому, щоб до його п'єс частіше звертався український театр. В статті «Руський театр», виступаючи за ствердження національної тематики на українській сцені, Ів. Франко разом з тим зауважує, що «відкидаючи з репертуару оперетку і салонні п'єси, а впроваджуючи тільки винятково, як школу для артистів, твори класичної європейської драматургії (Шіллера, Шекспіра і т. п.), український театр справді обмежував би свій репертуар, але здобув би дві дуже важливі речі. По-перше, в цій вузькій ділянці він міг би дійти до вищої досконалості, ніж розкидаючись на різні сторони, тим більше, що характер цього звуженого репертуару змушував би артистів придивлятися ближче до навколишнього суспільного життя, студіювати його типи і характерні прояви, що при відповідному керівництві, при сяких-таких теоретичних вказівках могло б замінити драматичну школу, якої переважна частина галицько-українських артистів не може пройти»⁶.

Через всі статті Ів. Франка про Шекспіра проходить думка про тісний зв'язок Шекспіра з життям, український революційний демократ дивиться на Шекспіра, як на найвеличнішого поета дійсності, глибокого знавця людської психології та незрівняного творця реалістичних характерів.

Аналізуючи спадщину Ів. Франка-шекспіролога, слід мати на увазі, що в європейському шекспірознавстві другої половини XIX ст. все частіше дає себе відчути вплив філософії позитивізму та агностицизму. В роботах про Шекспіра це проявилось в ігно-

³ М. Гудзович, Франко-шекспіролог, ж. «Література і мистецтво», № 5, 1941; Ірина Ваніна, Іван Франко і українське шекспірознавство, п. «Літературна газета» 28.VI-1956. На тему «Іван Франко—дослідник і перекладач Шекспіра» М. С. Шаповалова захистила в 1951 р. дисертацію (зберігається в бібліотеці Львівського університету). В дисертації зібраний цікавий матеріал, але вона не позбавлена суттєвих помилок, особливо в питанні розуміння Франком ставлення Шекспіра до народу.

⁴ Ів. Франко, т. XVII, стор. 71.

⁵ Ів. Франко, т. XVI, стор. 198—199.

⁶ Там же.

руванні зв'язків письменника з життям, в спотворенні ідейної цінності його творів.

Так, виразним проявом ідей позитивізму та агностицизму є розсуди І. Тена про Шекспіра, викладені у книжці «Історія англійської літератури» (1865). І. Тен побачив у Шекспіра лише поєднання «національного темпераменту» й багатой фантазії, ігноруючи пізнавальне значення його творчості.

Применшення ідейної вартості Шекспіра або повне її ігнорування, байдуже ставлення до зв'язків письменника з життям, більшою чи меншою мірою характерне для багатьох інших досліджень цього періоду, відомих російському і українському читачеві в перекладах і в оригіналах⁷.

Виключний інтерес має вивчення шекспірівської спадщини в Росії на протязі XIX століття. Дуже глибокі висловлювання Пушкіна про Шекспіра, твори якого, за визначенням російського поета, «стоят на висоті недосягаемой». Пушкін відзначав народність творів Шекспіра, багатогранність характерів⁸. Новою сторінкою в європейському шекспірознавстві були праці В. Г. Белінського, який особливо високо цінував тісний зв'язок Шекспіра з життям⁹. Починаючи з другої половини XIX століття, великі російські письменники і прогресивні критики не обминали Шекспіра, їх погляди на творчість Шекспіра в більшій чи меншій мірі були близькими до традицій революційних демократів середини XIX віку.

У російському шекспірознавстві цього часу особливо підкреслювалась ідейна значимість спадщини Шекспіра, її близькість до передових устремлінь російської суспільної думки.

І. С. Тургенев у своїй доповіді про Шекспіра, присвяченій 300-річчю з дня народження великого драматурга, заявив: «Мы,

⁷ Див., напр., Г. Гервинус. Шекспир. Перевод с немецкого. Изд. 2, дополненное, т. I—V, СПб, 1877; Р. Жене. Шекспир, его жизнь и произведения. Перевод с немецкого под ред. А. Н. Веселовского, М., 1877, Э. Дауден, Шекспир, Критическое исследование его мысли и творчества. Перевод с английского, СПб, 1880; М. Кох. Шекспир. Перевод с немецкого, М., 1888; Тен-Бринк. Шекспир. Лекции. Перевод П. И. Вейнберга, СПб., 1898; Г. Брандес, Шекспир, его жизнь и произведения, т. I—II, М., 1899—1901 і інші. Ів. Франко в передмові до Кулішевих перекладів найбільш часто посилається на роботи Г. Брандеса, А. Брандлі («Драматичні твори Шекспіра»), А. Брука («Трагічна історія Ромео і Джульєти», С. М. («Вільям Шекспір, його життя і його твори») і інші.

⁸ Див., напр., лист Пушкіна до М. М. Рєєвського-сина від другої половини липня 1825, А. С. Пушкин, Полн. собр. соч., т. X, изд. АН СССР, 1931, стор. 1175—776; «О народной драме и драме «Марфа Посадница», т. VII, стор. 212 і інші.

⁹ Див. роботи: М. М. Морозов, Белинский о Шекспире. Избр. статьи и переводы, ГИХЛ, М., 1954. Г. М. Фридлендер, Белинский и Шекспир, 3б. Белинский. Статьи и материалы. Издательство Ленинградского Государственного университета имени А. А. Жданова, 1949.

русские, празднуем память Шекспира и мы имеем право ее праздновать. Для нас Шекспир не одно только огромное, яркое имя, которому поклоняются лишь изредка и издали: он сделался нашим достоянием, он вошел в нашу плоть и кровь»¹⁰.

А у своїй відомій доповіді «Гамлет и Дон Кихот» І. Тургенев підкреслив, що «все человеческое кажется подвластным могучему гению английского поэта».

У Галичині другої половини XIX ст. Ів. Франко і як шекспіролог протистояв тим, що, слідом за німецькою ідеалістичною критикою, намагались обмежити Шекспіра англійськими національними умовами, і очолив на Україні демократичний напрямок в шекспірознавстві, близький в головних своїх положеннях до кращих надбань російської науки.

Найбільш відвертим захисником і пропагандистом ідеалістичного трактування творчості Шекспіра на Україні був. П. Куліш.

Особливо широко свої погляди на Шекспіра Куліш виклав у листах до О. Барвінського. Як сам зазначає Куліш, вони нічим не відрізнялись від поглядів німецького шекспірознавця Гервінуса, уривок з книги якого він мав на меті дати до першого тому своїх перекладів з Шекспіра¹¹. У віршах «До Шекспіра», «До рідного народу подаючи український переклад Шекспірових творів»¹², Куліш не тільки спотворює історію українського народу, але й намагається для цього використати спадщину Шекспіра.

Іван Франко, як вже говорилося, добре зрозумів тактику Куліша і його буржуазно-націоналістичні стремління підпорядкувати творчість Шекспіра виступам проти Шевченка та українського народу.

Як уже згадувалось, Ів. Франко в своїх передмовах часто дуже широко використовував не стільки свої власні думки, скільки синтезував поширені думки в шекспірознавстві того часу. З цього боку передмови Ів. Франка є свідомством його великої ерудиції, свідченням, що, готуючи Кулішеві переклади до видання, він виконав чималу підготовчу роботу.

До того ж треба мати на увазі, що Ів. Франко не ставив пе-

¹⁰ І. С. Тургенев, Собр. соч., т. XI, изд. «Правды», М., 1949, стор. 23.

¹¹ Див. О. Барвінський, Спомины з мого життя, Львів, 1952, т. I, стор. 306 (лист від 26 серпня 1881 р.). Автограф статті Куліша «Як велико цінують Шекспіра німці» є витягом з книги Гервінуса про Шекспіра. «Над усіма епохами, над усіма різнообразними стосунками поет наш стоїть високо перевагою свого погляду і розуміння. Стоїть він вище усякого пересуду і духа партій, вище свого народу й свого часу». Архів Ів. Франка, ф. 3, № 213. Як зазначав Ів. Франко в статті «Шекспірів фонд» рукопис цієї статті Куліша він мав. Причому, книжку Гервінуса Ів. Франко називає «застарілою».

¹² Див. У. Шекспір, «Міра за міру», стор. 21—22.

¹³ П. А. Куліш, Хуторна поезія, Львів, 1882, стор. 70—71, 72—73.

ред собою завдання дати всебічну характеристику п'єс Шекспіра.

Так, в передмові до Кулішевого перекладу «Гамлета» він зауважує, що «не вдаючись в коментування драми, ми подаємо тут те, що найпотрібніше для її розуміння і доброго оцінення»¹³.

Виходячи з таких конкретних завдань, Ів. Франко, як правило, досить широко зупиняється на висвітленні джерел шекспірівських творів, характеру їх обробки, торкається питання про зображення людських характерів у п'єсах Шекспіра, відображення життя Англії та впливу цього життя на його твори.

Характеризуючи манеру Шекспіра, Ів. Франко вважає головним у ній те, що Шекспір «концентрує свою увагу і силу свого генія звичайно на двох-трьох фігурах драми, лишаючи інші неначе в тіні, немов не оброблені як слід. Та зате в тих головних фігурах він ясніє безсмертним блиском, а рішучі сцени драми вміє обробити так майстерно, що власне на них видно найліпше, як безмірно вище зумів він піднятися понад своїх попередників»¹⁴.

Між іншим, в своїй характеристиці шекспірівського способу створення людських характерів Ів. Франко близький до думок О. С. Пушкіна, який вважав Шекспіра великим «несмотря на неравенство, небрежность, уродливость отделки»¹⁵.

Ів. Франко вбачає велич Шекспіра не в сюжетах, а в обробці їх, у створенні глибоких реалістичних характерів. «Що він, — писав Ів. Франко про «Гамлета», — покорищувався тим «чужим добром», се не чинить ніякої уйми його творчому генієві, бо з грубого, кривавого матеріалу, зруба обробленого руками не-

¹³ Ів. Франко, т. XVIII, стор. 309. Причому, в умовах поширення декадентської літератури та захоплення творами Пшибишевського в Галичині, боротьба за Шекспіра переростала в боротьбу за реалістичний шлях розвитку літератури. Думку протиставити видання Шекспіра «пшибишевщині» Ів. Франко висловлює в статті «Шекспірів фонд»: «Охота комусь друкувати такого старого дурня, як Шекспір, — тепер, коли маємо в руках твори Пшибишевського!». Такими словами один із тодішніх провідників руської молодіжії повітав прилюдно появу «Гамлета». Не диво, що адміністрація видавничої спілки жалувалась, що «Шекспір не йде». Та я надіюсь, що він таки піде. Його твори, обчислені не на однодневну моду, будуть і в українській мові робити свій вплив — повільно, але певно». У. Шекспір, Міра за міру, переклад П. А. Куліша, видав і пояснив др. Іван Франко, Львів, 1912, стор. 22.

¹⁴ Ів. Франко, т. XVIII, стор. 314—315.

¹⁵ А. С. Пушкин, Полн. собр. соч., т. VII, Изд. Академии Наук СССР, 1951, стор. 632—633. Див. ще у Франка: «Він не силкується пов'язати докупи всі нитки, усунути всі неконсеквенції; раз лишає в акції люки, то знов забуває деталі, сказані в однім місці так, і показує їх у іншій місці інакше». (т. XVIII, 314). І ще. «З звичайною у нього байдужістю до правдоподібності чи не правдоподібності основного мотиву взяв Шекспір і мотив до «Короля Лира».

високих талантів або попросту театральних ремісників, він створив безсмертний архів»¹⁶.

Ів. Франка в творчості Шекспіра приваблює те, що Добролюбов називає «открытиями в области человеческого сердца»¹⁷.

Так, зіставляючи Макбета і Ричарда III, які діють в подібних ситуаціях, але при всім тим мають контрастні характери, Ів. Франко зауважує: «Відчути і так консеквентно змалювати такі контрасти в таких подібних ситуаціях міг тільки такий великий геній, як Шекспір»¹⁸.

Характеризуючи «Юлія Цезаря, Ів. Франко знову-таки звертає увагу на те, що «його основне змагання: вилущувати в кожній події її психологічні мотиви, поглиблювати і освітлювати драматичними способами конфлікти в душі героїв»¹⁹.

Аналогічну думку висловлює Ів. Франко при характеристиці «Венецького купця», — цю п'єсу він вважає виявом того, як Шекспір силою свого таланту зумів старі літературні традиції перетворити «в живий образ людського життя з локальним колоритом «королеви моря» Венеції, але багатим психологічним змістом безсмертне надбання загальнолюдської духовної скарбниці»²⁰.

Відомо, що романтична критика, аналізуючи драми Шекспіра, висувала на перший план значення фантазії художника, всіляко підкреслювала складність шекспірівської драматургії.

Величезною заслугою Белінського, як шекспіролога є те, що він не раз підкреслює реалістичну простоту і «буденність» його драматургії. «Простота вымысла, — писав він, — в поезії реальної, — есть один из самых верных признаков истинной поэзии, истинного и притом зрелого таланта. Возьмите, например, его «Тимона Афинского»: Эта пьеса так проста, так немногосложна, так скудна путаницею происшествий, что, право, невозможно и рассказать ее содержание...»²¹.

Подібно до Белінського, Ів. Франко вбачає у драмах Шекспіра реалістичну простоту. Характеризуючи «Коріолана», Іван Франко відмічає: «Будова драми проста і прозора, експозиція ясна від першої сцени, характери дійових осіб проведені рукою великого майстра. Дія розвивається просто і широко»²².

¹⁶ Ів. Франко, т. XVIII, стор. 314. Ця думка Ів. Франка збігається з висловлюванням Грибоедова: «Шекспир писал очень просто: не много думал о завязке, об интриге, а брал первый сюжет, он обрабатывал его по-своему. В этой работе он был велик», См. А. С. Грибоедов в воспоминаниях современников под ред. Н. К. Пиксанова, М., 1929, стор. 190.

¹⁷ А. Добролюбов, Избр. философские сочинения, т. II, Госполитиздат, 1946, стор. 331.

¹⁸ Ів. Франко, т. XVIII, стор. 333.

¹⁹ Там же, стор. 351.

²⁰ Літературна спадщина. Іван Франко, АН УРСР, К., 1956, стор. 238.

²¹ В. Г. Белинский, Собр. соч. в 3-х томах, ГИХЛ, М., 1948, т. I, стор. 130—131.

²² Ів. Франко, т. XVIII, стор. 333.

Може й надмірно Ів. Франко займається викладом джерел тої чи іншої п'єси Шекспіра, але за численними паралелями, які він наводить, Франко ніколи не забуває відмітити, що нового вніс Шекспір, особливо як художник.

Аналізуючи шекспірівський спосіб обробки матеріалу для «Приборканой гострухи», Ів. Франко робить узагальнення про метод Шекспіра як художника: «Як у багатьох інших випадках, де ми можемо прослідити се і в обробленню «Приборканой гострухи» держався Шекспір принципів, характерних для його розуміння штуки і драматичної техніки. Поперед усього він вносить усюди лагідніші обичаї, добірніший вислів, а зате поглиблює психологію осіб, відкидає надто грубі і незугарні інтриги, мотивуючи поступки людей їх характером, привычками та інтересами. Злагодження колориту і поглиблення характерів, — оце головні прикмети його переробки старших творів»²³.

Найбільш вдалим в аналізі Ів. Франка є характеристики образів Ліра, Макбета і Клеопатри, а також розгляд будови цих творів.

«Король Лір», за Франком, це вияв геніальності Шекспіра. Твір Шекспіра, як скеля, висить над попередніми обробками цієї теми. З мізерної фамільної драми, яка була у шекспірових попередників, він дав «трагедію самого королевства на фамільній тлі»²⁴.

Ів. Франко глибоко розуміє еволюцію образу Ліра, глибоко проникає в основний задум Шекспіра. Спочатку Лір деспот, засліплений блиском свого королевства, король, який «людини ні в кім не бачив, не знав ніколи», а «бачив і любив тільки себе самого»²⁵.

Але ось «попавши через каприз таких, яким він сам був до недавна, на дно суспільного ладу, він починає оглядатися там як у зовсім новому світі, і його проймає глибокий жах... Досі він судив і рядив, карав і милував, видавав укази та затверджував присуди; тепер, опинившись внизу, він починає глядіти на ті державні акти очима нещасного, покривдженого й обездоленого і приходять до страшного пересвідчення, що властиво «немає в світі винуватих, що на пункті людських слабостей, підлот та мерзот карані й карателі, судді й засуджені зовсім однакові, що різниця лише в костюмах, що справедливість, закон, які з перспективи царського престолу видаються такими ясними та простими лініями, знизу являються страшено ламаними... Королівський маєстат — оце трагічний вузол, або, коли хочете, трагічна вада короля Ліра»²⁶.

²³ Там же, стор. 344.

²⁴ Там же, стор. 387.

²⁵ Там же, стор. 386.

²⁶ Ів. Франко, т. XVIII, стор. 387. Не можна не відмітити, що в розумінні еволюції образу Ліра Франко близький Добролюбову і різко розходиться

Розкривши задум Шекспіра, Ів. Франко бачить, як драматург підкоряє йому композицію твору, чому і які вносять зміни в сюжет трагедії, в порівнянні зі своїми попередниками, як розташовує дійові особи. Ів. Франко вірно вказує на те, що перша сцена трагедії є своєрідною експозицією всього твору, в якій накреслюються взаємовідносини між дійовими особами. Введення в трагедію паралельної історії Глостера і його синів, історії, про яку нічого нема ані в хроніці Голіншета, ані в давнішій драмі, Ів. Франко правильно тлумачить — як стремління Шекспіра до глибоких узагальнень і широкої типізації зображуваних подій.

Кульмінацією трагедії Ів. Франко вважає сцену в степу, «сцену божевілля Ліра, та його просвітлення в божевіллі». Причому, цікаво, що Ів. Франко вважає блазня «першим королівським провідником на тісній стежці соціального розуміння королівських постанов та законів»²⁷, переродження Ліра в альтруїста та гуманіста.

Велику багатогранність в змалюванні жіночого характеру відмічає Ів. Франко в образі Шекспірової Клеопатри. Коли в жіночих образах попередніх творів Шекспір підкреслював якусь одну провідну рису характеру, то «в Клеопатрі дав нам Шекспір малюнок жінки з безмірно скомплікованою психікою, показав її в найрізніших моментах, навіть у найінтимніших, у повнім психологічнім негліже... Щоб змалювати таку жінку у весь ріст і не випасти ніде з ролі, не попасти в пересаду, в карикатуру, змалювати її правдивою, а при тім з любов'ю, без песимізму, здобути і вдержати для неї нашу симпатію і навіть подив, не замазуючи при тім її хиб і її повної неморальності, на се треба було незвичайної геніальності»²⁸.

І в аналізі «Антонія і Клеопатри», як і в аналізі «Макбета», Ів. Франко головну увагу звертає на те, як Шекспір добивається створення повнокровних образів, на «ті способи, якими Шекспір осягає свої ефекти»²⁹, на те, що він вносить нового в порівнянні з джерелами, як поглиблює і вмотивовує психологію героїв. Ів. Франко не тільки намагається зрозуміти Шекспіра, як великого реаліста, але й письменника свого часу. Це проявляється не лише в тому, що Ів. Франко весь час відшукує в творах Шекспіра відгук на сучасні йому історичні події, але й підносить питання про світогляд письменника та його ставлення до суспільних питань свого часу.

Так, керуючись конкретно-історичним підходом, Ів. Франко

з Г. Брандесом, для якого «Король Лір» «воплі отчаяния, исходящий из груди страждущего человечества», Г. Брандес, Шекспир, т. II, М., 1901, стор. 138.

²⁷ Ів. Франко, т. XVIII, стор. 389.

²⁸ Там же, стор. 373—374.

²⁹ Там же, стор. 329.

пояснює наявність фантастичного елемента в трагедії Шекспіра «Макбет». Відомо, що ідеалістична естетика, аналізуючи появу відьм у «Макбеті», вбачали в них алегорії, символи переживань героя. Ів. Франко йде зовсім іншим шляхом, шукаючи розуміння фантастичних образів у цьому творі. Для нього це перш за все прояв часу і відтворення уявлень тогочасної дійсності.

«Друга важка зміна, — пише Ів. Франко, — яку впровадив Шекспір, се видна роль відьом у драмі. Як уже сказано, у Голіншеда спочатку являються Макбетові не відьми, а «віщі сестри» — старогерманські норни, що віщують йому будуще без ніякого злого наміру. Шекспір переробив їх на злобних відьом-чарівниць, що стоять під командою греко-римської Гекати (богині тьми), переробленої також на злого демона... На сю зміну вплинули, очевидно, сучасні англійські вірування про чари, вірування, що знайшли відгук не тільки в незлічих церковних проповідях, але навіть у цілих трактатах, законах і постановах парламенту»³⁰.

Ів. Франко широко ставить питання про відображення історичної дійсності в творах Шекспіра на матеріалі «Юлія Цезаря».

Трагедію «Юлій Цезар» Ів. Франко вважає етапним твором в творчості Шекспіра, що з'явився «після довгого ряду майстерних комедій і патріотичних драм вроді Генріха V, — творів, навіяних глибокою вірою в життя, повних веселої мудрості і свободи духа»³¹.

Ів. Франко добре розуміє, що «Юлій Цезар» — трагедія сучасності, а не античного світу, а тому в розділі передмови «Сучасні мотиви» докладно висвітлює історію Англії періоду змови Ессекса і ладен думати, що «Юлій Цезар» — се поетичний відгук того сенсаційного факту, на який Шекспір дивився власними очима».

Своєю характеристикою дійових осіб трагедії Ів. Франко показав глибоке розуміння цього твору: «Всеволодний цезар, славний перемогами і генієм, старіється; сонце його генія померкло,

³⁰ Ів. Франко, т. XVIII, стор. 331. Слід відмітити, що аналогічну думку висловив у свій час Бєлінський: «Много рассуждали и спорили о значении ведьм, играющих в Макбете такую важную роль: одни хотели видеть в них просто ведьм, другие — олицетворение честолюбивых страстей Макбета, глухо свирепствующих на дне души его, третьи — поэтические аллегории. Справедливо только первое из этих мнений. Шекспир — может быть, величайший из всех гениев в сфере поэзии, каких только видел мир; но в то же время он был сын своего времени, своего века, того варварского века, когда разум человеческий едва начинал пробуждаться от тысячелетнего сна, когда в Европе тысячами жгли колдунов и когда никто не сомневался в возможности прямых сношений человека с нечистой силою». В. Г. Белинский, Собр. соч. в трех томах, т. III, Гослитиздат, М., 1948, стор. 95.

³¹ Ів. Франко, т. XVIII, стор. 351.

перевагу беруть людські слабості: пиха, зарозумілість, забобонність і впертість. А насупроти нього серед юрби невдоволених вирізняється чоловік молодий, впливовий і люблений народом, філософ з уподобання, натура м'яка і гуманна, але задивлена в філософічні доктрини та в свою республіканську традицію — Брут. Між тими двома силами приходить до конфлікту, в якому, щоправда, гине Цезар від мечів змовників, але гине й Брут разом зі своїми прихильниками наслідком власної політичної недогадливості, чесності і м'якості там, де треба бути бозоглядним, неподаєтливості там, де слід би було уступити. Гине чесний чоловік для того, бо його вчинок, сповнений у найліпшій намірі, був таки злочином з огляду на відносини серед яких був сповнений...»³².

Ів. Франко розуміє і те, що Шекспір негативно ставився до шляхів, які вибрав Ессекс. «Сама ідея конспіровання против коронованих голів не була симпатична Шекспірові», — зауважує Франко. На думку Ів. Франка, Шекспір і змінював децю з Плутархових джерел, виходячи з розуміння трагедії Брута.

По-перше, він змалював Цезаря фігурою значно меншою, ніж його змалював Плутарх. Причому, Ів. Франко слушно заперечує Брандесові, який вбачав у цьому нездібність Шекспіра зрозуміти геній Цезаря. Ів. Франко це розуміє як намір поета, що впливав з його поглядів, зв'язаних з усвідомленням сили цезаризму і приреченості боротьби з ним, навіть коли його носієві бракує позитивних людських рис. Саме це, за Франком, зумовило зміни, які порівняно з Плутархом, зробив Шекспір, малюючи образ Брута. У Шекспіра він ще більш симпатичний, ніж у Плутарха. Шекспір це зробив не тому, що стояв на захисті республіканських ідей, а для того, щоб підкреслити приреченість змови, навіть тоді, коли на чолі його стоїть така постать, як Брут.

«Очевидно, що й тут рукою Шекспіра керувала не жодна республікансько-демократична тенденція, а виразне бажання — перенести на Брута симпатичні риси нещасного Ессекса. З цього вийшло, що він мусив переіменувати історичні пропорції і, використовуючи совісно дрібні або анекдотичні риси, знайдені у Плутарха, дав образ мало відповідний тому, що знайшов у своїм первозорі, та зате тим більш інтересний як пам'ятка його власного настрій і його поглядів на своє оточення»³³.

В одному Франко цілком пішов за Брандесом — в розумінні ставлення Шекспіра до народу. Правда, ця подібність, як ми побачимо, тільки зовнішня. Ів. Франко вважає, що в «Юлії Цезарі» Шекспір не «таїться зі своєю нехиттю до тих мас»³⁴.

³² Ів. Франко, т. XVIII, стор. 353—354.

³³ Там же, стор. 355.

³⁴ Там же.

Ще ширше свій погляд на вороже ставлення Шекспіра до народних мас Ів. Франко виклав в передмові до «Коріолану», повторюючи повністю думки Брандеса.

Не треба доводити, що йдучи за Брандесом у цьому питанні, Ів. Франко помилявся. Ставлення Шекспіра до народу в усій своїй складності було висвітлено тільки з марксистських позицій радянським шекспірознавством.

Реалізм Шекспіра перш за все проявляється в тому, що він зображує, за Енгельсом, не тільки «официальные элементы тогдашнего движения», а і «неофициальные плебейские и крестьянские элементы», що брали участь у класовій боротьбі. Народні маси виступають у творчості Шекспіра, як активна політична сила, в ряді випадків Шекспір зображує активні виступи народних мас. Але не можна сказати, що він співчував намаганням селян і ремісників самостійно вирішувати питання суспільного життя. В «Юлії Цезарі», «Коріолані» Шекспір зображає народ наївним, непостійним, що не розуміє, в чому його частя. Але це не може бути свідченням «призирства» Шекспіра до народу. Трагедія народу, за Шекспіром, часто випливає з того, що він стає знаряддям людей типу Марка Антонія чи егоїстичних домагань трибунів в «Коріолані», але народна маса сама ніколи нічого не робить заради егоїстичних домагань. Шекспірівському зображенню народу не властива підсолодженість та фальшива ідеалізація.

Ось чому Шекспір народний натовп наділяє такими епітетами, як «шумливий», «непостійний», «грубий», «безумний», «варварський», «неодностайний» і т. д. Це не може бути свідченням його презирства до народу, а є лише виявом зображення життя в усій його складності.

Ми можемо зрозуміти Ів. Франка, коли він пише: «Що та юрба працює на хліб для себе — се він знав, знав навіть, що праця — її перший обов'язок. Але що праця повинна давати також відповідні права в громаді — про це у Шекспіра не надходимо ніякого натяку»³⁵.

В цьому відчувається автор «Борислава», письменник і суспільний діяч, який не тільки розумів вирішальне значення народних мас в історії, але й вважав головним завданням зображувати життя народу в усій її красі і складності. Що ж до звинувачення Шекспіра в презирстві до народу, то тут Іван Франко не тільки, як ми зазначали, пішов за поширеною тоді думкою буржуазних шекспірознавців, але й створив свою концепцію про закономірності літературного процесу у зображенні життя народу в літературі минулих часів, у якій є деякі твердження, що можуть пояснити нам, чому Ів. Франко приймав думки Брандеса про ставлення Шекспіра до народу.

Ще в статті «Гарас Шевченко» (1891) Ів. Франко писав про те, що до середини XIX ст. письменники не зображували життя селянина, а коли і вводили його в свої твори, то тільки як декорацію, «як німю фігуру, як безбарвну сіру масу, або, щонайбільш, як побічні, епізодичні постаті, або як силу елементарну, руйнуючу насліпо і недоступну ніяким глибоким людським чуттям»³⁶.

З цього погляду Ів. Франко відмічає «вірні і з могутим натуралізмом підхоплені фігури хлопів» у Шекспіра, але «спізодичні, ніби калейдоскопові»³⁷. Ів. Франко безумовно мав підстави докоряти діячам відродження в применшенні ролі народних мас та перебільшенні ролі особи в історії. Реалісти XIX ст. зробили величезний крок вперед, в порівнянні з Шекспіром, у відображенні народу і його ролі в історії, але все це не могло дати Франкові підстав обвинувачувати Шекспіра в спогворенні життя народу.

Треба підкреслити, що хоч Франко текстуально близький до Брандеса, коли висловлює свою думку про ставлення Шекспіра до народу, але вихідні позиції та розуміння цього питання були в них діаметрально протилежні. Для Брандеса твердження про презирство Шекспіра до народу було виявом його розуміння історичного процесу, як історії одиниць, а для Івана Франка це ж твердження виходило з незадоволення тим, що Шекспір перебільшує роль особи в історії і не спромігся відтворити життя народу в усій складності та протиріччях. В цілому можна було б формулювати цю думку так: Брандес виходив з недовіря до народу, а Франко з великої віри в нього, коли вони зовні нібито однаково звинувачували Шекспіра у презирстві до народу.

Творчість В. Шекспіра Ів. Франко вважав вищим досягненням того часу. Англійська література XVII ст. проти Шекспіра здавалась йому здрібнілою. Причому, характеризуючи особливості англійської літератури XVII ст. і вважаючи, що «характерним явищем сеї нової доби являється перевага біблійних тем над національними та інтернаціональними, та упадок драматичної штуки», Ів. Франко тим самим підкреслював переваги Шекспіра-художника у відтворенні життя та в майстерності.

Особливо інтересними у франковій оцінці величчя Шекспіра, як майстра драматургічних діалогів, є його зіставлення Шекспіра з Д. Мільтоном. Ів. Франко виділяв творчість Мільтона з усієї англійської літератури XVII ст. Коментуючи драму Мільтона «Самсон-борець», Ів. Франко відмічав, що цей твір є не тільки пам'яткою «творчості великого англійського поета та борця за свободу думки та слова», але й має значення завдя-

³⁵ Там же, стор. 338.

³⁶ Ів. Франко, т. XVII, стор. 84.

³⁷ Там же, стор. 57.

ки глибині спостережень письменника «із людського життя, з відносин між мужем і жінкою, між вітцем і сином, між одиноцею й народом»³⁸.

Але, на відміну від Шекспіра, на думку Ів. Франка, Мільтону не вистачає умінь насичувати свій твір дією, а це є душею справжнього драматургічного твору. Торкаючись особливостей драми Мільтона «Самсон—борець», Ів. Франко писав: «Ідучи за взірцем старинних трагиків, Мільтон зовсім неподібно до Шекспіра усунув зі сцени всю акцію, а заступив її конфліктами людських потреб, характерів та пристрастей, які виявляються переважно в довгих промовах, властивого драматичного діалога, яких так багато в Шекспіра... у Мільтоновій драмі зовсім нема»³⁹.

З англійських письменників, що відкривають своєю творчістю нову сторінку в історії англійської літератури XIX століття, Ів. Франко особливо високо оцінював творчість Байрона та Шеллі. В статті «На склоні віку: Розмова вночі перед новим роком 1901» Ів. Франко так оцінює їх діяльність: «Чи ж на вступі XIX в. не блисли як два величезні метеори два наскрізь новочасні геніальні поети — Шеллі і Байрон, оба — величні індивідуальності, свобідні від пут традицій, високі революційні уми, революційні власне для свого часу тим, що ламали лід заскорузлої традиції і естетичної тай усякої іншої догматики?»⁴⁰

Ця бунтарська пристрастність англійських поетів привертала до них увагу Ів. Франка-перекладача та дослідника літератури. Причому, треба зразу ж зауважити, що в своєму розумінні творчості Байрона Ів. Франко різко відмежувався від усіх намагань галицьких критиків зобразити його поетом смутку та відчаю.

В такому плані, зокрема, зображувалась поезія Байрона на сторінках журналу «Зоря». Найбільш повно цей погляд висловив К. Лучаковський в статті «О Байроне и байронизме». Автор схвально оцінює поезію Байрона тому, що «поезія Байронівська... стаєсь покриплюючою поживою для кожної душі зболілої, для кожного зломаного серця»⁴¹.

Таку ж точку зору на творчість Байрона висловлювала і московфільська «Беседа». «В начале 19-го века, — писав один

з її активних співробітників, — англійський поет Байрон в пламенных песнопениях изобразил душевную боль, презрение к людям и безнадежность ввиду зла, укоренившегося в мире»⁴².

Ів. Франко з самого початку своєї діяльності дуже високо оцінює творчість Байрона, поглиблюючи з часом своє розуміння суперечностей в світогляді англійського поета.

Вперше до творчості Байрона Ів. Франко прийшов як перекладач його містерії «Каїн»⁴³. Своє розуміння цього визначного твору Байрона Ів. Франко виклав в «замітках перекладача».

«Каїн», безумовно, належить до найзначніших творів англійського поета, в якійсь мірі ця поема є підсумком його попередніх шукань. Сам Байрон пов'язував задум «Каїна» з «Манфредом». Протириччя між інтересами особи і народу в останньому творі виражені найбільш різко. Манфред, як виключна особа, протистояв в своїй трагічній самотності народові. В цьому образі Байрон відобразив крах прозвітительських ілюзій про всесильність людського розуму.

Манфред усвідомив, що розум далеко не універсальний засіб гармонійної перебудови світу.

«Печаль — знання, бо хто багато знає,
Через знання повинен зрозуміти,
Що древо знань — не дерево життя»⁴⁴.

Але пізнавши цю істину, Манфред замикається в горду і разом з тим і скорботно-безнадійну самотність. В «Каїні» Байрон пішов значно далше. Зв'язки англійського вигнання з італійськими карбонаріями допомогли йому перебороти «манфредівські» настрої. В умовах шаленої реакції і панування «Священного Союзу» Байрон створив героїчний образ Каїна, образ бунтівника і богоборця.

Однак, і в цьому творі поет не знаходить конкретних шляхів боротьби з деспотизмом. Як справедливо зауважує автор монографії про Байрона «боротьба Каїна з божественним деспотизмом розвивається лише в сфері «чистої» думки. Перетворюючись в дію (вбивство Авеля), його протест проти несправедливості існуючого світу є безплідним»⁴⁵.

Ось чому Байрон примушує свого героя шукати вихід в створенні вільного внутрішнього світу, внутрішньої свободи. Люцифер вчить Каїна:

«Терпите і думайте, у власній груді
Збудуйте кращий світ, як сей Вам збридне».

³⁸ Джон Мільтон, Самсон Борець. Драма. Переклад і студія д-ра Івана Франка, Львів, Міжнародна бібліотека, ч. 13, стор. 33.

³⁹ Там же, стор. 29.

⁴⁰ ЛНВ, 1900, т. XII, річ. III, стор. 143.

⁴¹ «Зоря», 1888, стор. 414.

⁴² «Беседа», 1893, т. VII, стор. 99.

⁴³ Г. Байрон, Каїн, «Дрібна бібліотека», IV, Львів, 1879.

⁴⁴ Байрон, «Манфред», переклад з англійської М. Рожківського, ДВОУ, Харків—К., 1931, стор. 17.

⁴⁵ А. А. Елистратова, Байрон, АН СССР, М., стор. 162.